

Наталія Мельник

ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У сучасних умовах, коли потоки товарів і капіталу стирають звичні кордони між державами, постає запитання про ефективність державного суверенітету. Очевидним є те, що його класичне розуміння як принципу невтручання у внутрішні справи та абсолютної влади на певній території вже не є адекватним. Суверенні держави вимушені протистояти як економічному та культурному, так і правовому тискові, пристосовуючись до зміни

соціально-політичних реалій. У процесі такого пристосування відбувається й еволюція державного суверенітету.

Ключові слова: сучасна держава, державний суверенітет, глобалізація, міжнародний правовий режим, імміграційний контроль.

Nataliya Melnyk. The problem of state sovereignty under globalization processes. The question of effectiveness of state sovereignty arises in the contemporary environment where the flows of goods and capital erase the traditional boundaries among states. It is obvious that the classical understanding of sovereignty as the principle of noninterference in internal affairs and absolute authority within specific territory is no longer adequate. Sovereign states are forced to confront not only economic and cultural, but also legal pressures, while adapting to changes in socio-political reality. This adaptation is followed by the evolution of state sovereignty.

Key words: modern state, state sovereignty, globalization, international legal regime, immigration control.

На думку низки сучасних дослідників, «найбільш важливими політичними утвореннями сучасного світу є держави, або національні держави. Саме всередині них та між ними проходять політичні процеси в їх різноманітних формах» [1, с. 56]. Національна держава була відповіддю європейців на виклик історії, ефективною формою соціальної інтеграції після розпаду солідарності на основі Християнських цінностей [3, с. 97]. Успіх національних держав пов'язують з ефективністю апарату, що забезпечував захист суверенітету і внутрішнього правопорядку.

Як відомо, держава – політична цілісність з такими характеристиками, як суверенітет, обмежена кордонами територія і населення, яке можна назвати нацією [3, с. 97]. З часів інституціоналізації принципу «внутрішнього суверенітету» було встановлено примат влади держави в межах власної території та право на невтручання в її внутрішні справи з боку інших держав. Проте таке класичне розуміння суверенітету як здійснення необмеженого верховенства в межах певної території не відповідає сучасним умовам глобалізованого світу.

Вестфальський мир 1648 р., в якому було встановлено принцип визнання релігії правителя національною релігією суверенної держави, фактично інституював принцип державного суверенітету [4, с. 16]. З установленням Вестфальської системи міжнародних відносин можна говорити про формування сучасних атрибутів суверенітету, які дещо нагадують ті, які були прописані ще Ж. Боденом у його праці «Шість книг співдружності». Отже, суверенітет, у першу чергу, визначається як набір легітимних повноважень, встановлених законом. Неодмінним компонентом такого визначення повинен бути принцип вищості такої влади, а також її територіальність, тобто здійсненість в межах чітко означених кордонів. У сучасних умовах ті сфери, які не підпадають під державний суверенітет, регулюються принципами міжнародного права, або ж міжнародними інституціями. Згідно з Д. Хелдом, суверенітет має дворівневу структуру. Його внутрішній аспект полягає у тому, що особа чи політичне утворення, які є суверенними, легітимно здійснюють верховне командування в певному суспільстві [5, с. 165]. Зовнішній суверенітет можна визначити як відсутність абсолютного суверенітету над суверенними державами, які є незалежними в питаннях внутрішніх справ і мають право на самостійне визначення власної долі [5, с. 166].

У статті «Ідеї та еволюція суверенітету» Д. Філпott стверджує, що зовнішня складова державного суверенітету залишилася відносно сталою, в той час як внутрішній компонент зазнав значних змін під впливом системи міжнародних відносин. На думку автора, фундаментальні положення влади визначаються особливостями організації міжнародної системи взаємозв'язків, які мають безпосередній вплив на так звані «три обличчя» суверенітету. Перше відповідає на запитання, хто є легітимними політичними утвореннями, друге – хто може стати такими утвореннями, а третє – які суттєві повноваження мають носії верховної влади в створенні, впровадженні та оцінюванні законів [4, с. 22]. Як результат такого тісного зв'язку між суверенітетом і міжнародним устроєм, суттєві зміни в системі міжнародних відносин спричиняють революції в суверенітеті.

Під революцією мається на увазі трансформація хоча б одного з облич суверенітету, або в тому, хто є носієм верховної влади, або в правилах одержання такої влади, або ж в повноваженнях носіїв такої влади [4, с. 22]. Д. Філпотт визначив чотири такі революції, які пов'язані з інституванням державного суверенітету, укладенням договорів щодо прав меншин наприкінці ХІХ–на початку ХХ ст., деколонізація, а також заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі та розгортання практики гуманітарної інтервенції.

У свою чергу Д. Хелд пропонує дещо відмінне бачення еволюції поняття «суверенітет». Він визначає два режими суверенності: класичний і ліберальний. Класичний режим відображає світовий порядок, в якому держави номінально вільні та рівні, здійснюють верховну владу над усіма суб'єктами та об'єктами в межах певної території [5, с. 172]. В межах класичного розуміння суверенітету держави формують окремі політичні порядки, керуючись при цьому власними інтересами. Вони не визнають жодної вищої влади над собою, підтримують такі дипломатичні стосунки, які варто вважати обмеженою формою кооперації, будь-які транскордонні процеси залишаються приватною справою [6, с. 15]. Хвилі демократизації, розповсюдження ліберальних ідей і розпад європейських імперій спричинили трансформацію класичного режиму суверенітету. На його зміну прийшов ліберальний режим, який остаточно сформувався після Другої світової війни. Така трансформація, на думку Д. Хелда, була зумовлена важливими змінами в правовому середовищі. До змін дослідник відносить встановлення правил ведення війни, визначення військових злочинів, геноциду та злочинів проти людства. Фактично, катализатором та основою трансформації можна вважати поширення ліберальних ідей і необхідність дотримуватись прав людини. Як стверджує Д. Хелд, зміни в сфері дотримання прав людини поставили індивідів, уряди та неурядові організації перед новою системою правового регулювання [5, с. 173]. Таким чином, державний суверенітет був залучений до глобальної світової системи, в якій накладаються політичні та правові сфери. В результаті вищезазначених

змін, суверенітет почали пов'язувати з дотриманням прав людини та рівнем демократичності в суспільстві; територіальна відмежованість вже не слугує захисним механізмом від зовнішнього впливу.

Враховуючи важливість наявної системи міжнародних відносин для визначення смислового наповнення категорії «суверенітет», Г. Фокс надає власне визначення терміну. На його думку, в сучасних умовах суверенітет варто розуміти як алокацію права на вироблення та прийняття рішень між національними та міжнародними правовими режимами [7, с. 107].

Варто зазначити, що представники різних шкіл по-різному підходять до вирішення проблеми узгодження державного суверенітету з міжнародною соціально-політичною та правовою системою. Реалісти вважають, що суверенітет держави обмежується лише суверенітетом іншої держави. Таким чином, суверенність обмежується лише спроможністю одного суверенного утворення нав'язати іншому свою думку. Глобалісти стверджують, що міжнародна правова система руйнує внутрішній суверенітет держав, на який також впливають і економічні та політичні зміни. За таких умов держави перестають бути такими, що виробляють рішення, перетворюючись на такі, що приймають рішення [8, с. 12]. Для представників вищезгаданої школи глобалізація визначає нову епоху в людській історії, в якій традиційні суверенні держави стали неприродними, навіть неможливими бізнес-одинацями в глобальній економіці. Такий погляд на глобалізацію ставить економіку перед політичним, ринок над суверенною державою, а також наголошує на занепаді національної держави через посягання на її суверенітет. Р. Фолк прийшов до схожого висновку про те, що «територіальний суверенітет скорочений у такому спектрі, щоб зруйнувати можливість держав контролювати та захищати внутрішнє життя суспільства, і тому недержавні актори отримують все більшу пропорцію влади і впливу у формуванні світового порядку» [6, с.17]. Сучасний інститут територіально обмеженого управління суверенітетом видається деяким дослідникам аномальним сусідом транснаціональної організації багатьох аспектів економічного та соціального життя.

Скептики ж, опираючись на статистичні дані світових напрямків торгівлі, інвестицій та робочої сили з кінця XIX ст., дійшли висновку, що сучасні рівні економічної взаємозалежності не мають прецедентів у світовій історії. Стверджуючи, що глобалізація – міф, скептики опираються на цілком економічну концепцію глобалізації, прирівнюючи її, перш за все, з економічним станом ідеального типу – ідеально інтегрований глобальний ринок, в якому є конвергенція ціни та відсоткового рівня. Вони переконані у тому, що сили інтернаціоналізації не є неконтрольованими силами, а скоріше залежними від регулятивних сил національних урядів, від їх функціональної спроможності забезпечити продовження економічної лібералізації [8, с. 15].

Трансформалісти сперечаються, що глобалізація створює нові економічні, політичні та культурні умови, які служать тому, що трансформують державний суверенітет і контекст, в якому діють держави. Вони не намагаються передбачити результат, тому що він є непевним, проте вони стверджують, що політика вже більше не є і не може засновуватися на національних державах [8, с. 13]. Центральною тезою трансформалістів є переконання в тому, що глобалізація є рушієм за різкими соціальними, політичними та економічними змінами, що змінюють форму сучасних суспільств і світового порядку. З такою позицією не погоджується Л. Паніч, який наголошує на тому, що уявлення про те, що глобалізація обходить держави та спричиняє їхню безсилість перед лицем неконтрольованих інтернаціональних економічних процесів вже відходить у минуле. Глобалізація – процес, зніційований активними суверенними державами, яких не варто вважати жертвами цього процесу. Вони є скоріше активними агентами; уряди як агенти монопольного капіталу є ключовими гравцями, що роблять глобалізацію можливою і тому є певною мірою відповідальними за її підтримання, а також є носіями відповідальності за налагодження всіх суперечок та криз, що її супроводжують [9, с. 5].

У такому контексті варто згадати про явище інтерналізації держави, коли суверенні держави все більшою мірою не лише беруть на себе відповідальність за розвиток

внутрішніх політик, але й за вклад в управління світовими справами. З огляду на це, зрозумілою є позиція П. Гована, який розглядає глобалізацію як радикальну форму лібералізму, що має справу з ринковою стороною лібералізму, тоді як ліберальний космополітизм має справу з політичною стороною лібералізму. На його думку, західні ліберально-демократичні суверенні держави повинні сприйматись перед усім як такі, що поширюють ліберально-демократичні цінності та режими. Отже, в майбутньому нас очікує лібералізований та демократизований світ, і ця трансформація принесе з собою новий світовий порядок, що перевищить старий Вестфальський, котрий характеризувався, у першу чергу, абсолютними правами держав. Суверенітет стане умовним, ним будуть наділені лише ті держави, які поважатимуть встановлений мінімум громадянських прав. У такому разі міжнародна спільнота як коаліція західних держав на чолі з США буде надавати державам суверенність за умови дотримання цих прав [9, с. 16].

Існують також і відмінні сценарії потенційного майбутнього суверенних держав, а саме наступні чотири: спустошення держави; подальше скорочення державного суверенітету та автономії; знищення політичної легітимності; виклики її демократичній формі. Як писав Ф. Макмайкл, держави під тиском необхідності приваблювати інвесторів змушені понизити на шкалі пріоритетів національні пріоритети (експорт продукції, пропонування вигідних умов для іноземних інвесторів – головні пріоритети). Під впливом глобалізаційних процесів відбувається скорочення державою своїх можливостей як національного інституту, в той час як міністерства фінансів та торгівлі не постраждали, на відміну від міністерств, що мають справу з освітою, сільським господарством, здоров'ям, соціальними службами. Зменшуються можливості держав координувати національну економіку та соціальні програми. У відповідь на це державна влада намагається зберегти суверенітет, вводячи імміграційний контроль і фінансові регуляції.

Проте на переконання все тих же представників школи глобалістів, в умовах, коли здійснюється неконтрольований

транскордонний обіг інформації, товарів і капіталу, логічним є припустити, що незабаром таким же буде і рух людей. Таким чином, вони вважають, що в недалекому майбутньому зникне потреба в державному регулюванні міграційних потоків, що можна вважати прямим і найсуттєвішим посяганням на державний суверенітет. Опоненти такого підходу вважають, що контроль над в'їздом на суверенну територію все ще залишається сильною стороною держави та є ефективним механізмом протистояння денационалізуючій політиці глобалізації.

Після закінчення Холодної війни на перший план у черговий раз вийшла проблема забезпечення миру, що змусило суверенні утворення намагатися знайти баланс між ефективним внутрішнім урядуванням і вимогами міжнародної спільноти. Створення таких міжнародних інституцій як ООН та ЄС дало привід деяким дослідникам говорити про ерозію державного суверенітету, прояв якого вбачався ними в проголошеному праві на гуманітарну інтервенцію [4, с. 47]. Наступним ударом по суверенній державі, на думку деяких дослідників, стала міжнародна міграція. Як зазначає К. Джоппке, часто держави зображуються пасивними отримувачами емігрантських потоків. Дослідник не погоджується з таким твердженням. На його думку, лише у світі, що складається з суверенних держав, кожна з яких здійснює верховний контроль над обмеженою кордонами територією та населенням, можна говорити про міжнародну міграцію, яка в себе включає трансфер юрисдикції [11, с. 65]. Беззаперечним є той факт, що в умовах розгортання глобалізаційних процесів індивід може звільнитися від аскриптивних зв'язків, які раніше прив'язували його до певного місця та спільноти, що сприяло соціальній мобільності. У сучасних умовах держави змушені функціонувати в інтерактивній міжнародній системі, що зумовлює необхідність врегульованих, постійних комунікацій і транскордонних обмінів. Таким чином, суверенні держави зумовлюють міграцію, але також виступають і стримуючою силою, оскільки одним з обов'язків держав є дотримання принципу самовідтворення спільнот, що населяють певну обмежену кордонами територію. Як вважає

К. Джоппке, взаємозв'язок між міжнародною міграцією та сучасними державами є амбівалентним: він є взаємозумовленим та взаємовиключним водночас [11, с. 176]. У такому контексті М. Волцер говорить про так звану комунальну незалежність, яка є сенсом самовизначення. На його думку, без контролю над міграційними потоками не було б історично стабільної асоціації осіб, які мають особливі зобов'язання, певний сенс співжиття [12, с. 607]. Саме тому імміграційна політика безпосередньо пов'язана з національними інтересами.

Цікавим є те, що за часів меркантилізму виїзд був заборонений, а от з імміграцією жодних проблем не було. За лібералізму було знято заборону на виїзд, та не обмежувався в'їзд, тому вважається, що розповсюдження ліберальних ідей призвело до безпрецедентних рухів осіб в межах та поза Європою. Тоді ж відбувалося і масове заселення територій Канади, Австралії та США. Головний принцип імміграційної політики, який і досі залишається актуальним, було сформульовано в 1880-х рр. Він полягав у поєднанні свободи виїзду з суворим контролем за допуском на територію. Сформульоване в той період класичне імміграційне законодавство ґрунтувалося на принципі сильного суверенітету, згідно з яким, кожна суверенна держава мала право на самозбереження та заборону в'їзду іноземців, або ж на надання їм права в'їзду на своїх умовах [13, с. 58].

Сучасному стану речей відповідає посткласичне імміграційне законодавство, яке полягає у тому, що кожен індивід наділений певними невідчужуваними правами та соціальними зв'язками, які повинні поважатися та захищатися урядом. Більше того, в умовах вільного обігу капіталу, товарів та інформації, а також певних категорій людей все частіше лунають заклики космополітів до остаточного скасування кордонів, оскільки вони порушують універсальну справедливість і права людини. Тим не менше, суверенні держави в будь-якому випадку продовжують відповідати за допуск на свою територію нових членів або ж відмову від них, здійснюючи свій суверенітет, який полягає у їх спроможності забезпечувати найвищий контроль

над обмеженою кордонами територією та її населенням. Елементом такого контролю є здійснення імміграційної політики.

Але в той же час суверенні держави постають перед однією з головних дилем сучасності – дилемою обмеження в'їзду та захисту прав людини. Від контролю над міграційними потоками держава відмовитися не може, оскільки вони стирають політичні та культурні кордони, кидаючи виклик як державному суверенітету, так і інституту громадянства. На думку Я. Соїсал, шкода, нанесена державному суверенітету, вже є незворотною. Вона стверджує, що сучасна міграція спричинила виникнення постійної, альтернативної постнаціональної моделі членства, що заснована на глобальному дискурсі прав людини [14, с. 32]. Це дало їй підставу стверджувати, що суверенні держави перетворилися на інструмент імплементації конвенцій і норм. Проте ця точка зору є дещо радикальною. Звичайно, не варто заперечувати, що глобальній системі характерний дуалізм універсальності режиму дотримання прав людини та здійснення державного суверенітету. Тим не менше, це не дає підставу говорити про однозначне скорочення суверенності сучасних держав. Як пише К. Джоппке, норми щодо забезпечення прав людини та зобов'язання, які на них ґрунтуються, не є нав'язаними ззовні [11, с. 263]. Захист прав людини є конститутивним принципом ліберальних держав, що переносить конфлікт на внутрішньодержавний рівень. Саме тому доцільним є оперувати поняттям «самообмежуваного суверенітету», оскільки він не обмежується ззовні, як це стверджують глобалісти. Вони переконані в тому, що об'єднання глобальних сил світового капіталізму та дискурсу щодо прав людини унеможливили здійснення державного контролю над міграційними потоками. Суверенні держави налаштовані проти іммігрантів, проте не можуть від них закритися, оскільки права мігрантів захищаються міжнародними конвенціями. У випадку якщо держави приймають небажану імміграцію, то це тому, що вони змушені своїми міжнародними зобов'язаннями [15, с. 69]. Проте така точка зору є справедливою лише по відношенню до неліберальних держав.

У ліберальних державах захист прав людини є частиною внутрішнього законодавства та традиції. Як зазначає К. Джоппке, ліберальним державам немає потреби звертатися до міжнародних режимів задля вирішення внутрішніх справ, оскільки такі режими всього лише екстерналізують свої ж внутрішні норми та принципи [11, с. 265]. Існує дві потенційні сфери, в яких можна знайти певне обмеження державного суверенітету, а саме право на притулок і принцип расової недискримінації, проте знову ж таки, у держави є право надавати притулок, воно не є наданим індивіду. Навіть за умов існування безвізового режиму, чи ж Шенгенської зони, держави-члени ЄС не відмовилися остаточно від здійснення контролю над пересуванням індивідів через їх кордони. Тому і виникло поняття «фортеця Європи», оскільки вона залишається зачищеною для громадян третіх країн.

Як зазначає С. Краснер, обмеження суверенітету існувало завжди, чи то за власним бажанням шляхом підписання конвенцій, чи то в примусовому порядку. Проте норми та правила міжнародної спільноти завжди матимуть обмежений вплив через їх логічну суперечність і відсутність інституції, яка б володіла необхідним авторитетом вирішувати конфлікти [16, с. 6]. Дослідник стверджує, що режим з дотримання прав людини не є чимось новим. Це лише чергова спроба нав'язати державам щось ззовні. Мета цього режиму – нав'язати державам певний паттерн поведінки, якому вони б не слідували за інших умов [16, с. 7]. Однак не варто ігнорувати той факт, що такий паттерн нав'язується сильними ліберальними державами тим суверенним утворенням, організація яких не відповідає загальним демократичним цінностям.

Отже, в сучасних умовах, коли потоки товарів і капіталу стирають звичні кордони між державами, постає запитання про ефективність державного суверенітету. Очевидним є те, що його класичне розуміння як принципу невтручання у внутрішні справи та абсолютної влади на певній території вже не є адекватним. У межах дискусії між глобалістами, скептиками та трансформалістами висловлюються припущення про застарілість суверенних

держав та їх невідповідність сучасним умовам. Радикальним є висновок про те, що внаслідок глобалізаційних процесів всі держави перетворюються на квазі-держави в плані їх обмежених можливостей вплинути та контролювати події всередині їх територій [10, с. 597]. Проте існує також думка про те, що держави виступають активними акторами, які зумовлюють глобалізацію. Важливим аспектом проблеми є не лише економічна складова, а й правова, оскільки вважається, що сформований міжнародний режим з дотримання прав людини, який начебто має безпосередній вплив на здійснення державної міграційної політики. В той же час твердження про відмову суверенних держав від права здійснювати імміграційний контроль було б значним перебільшенням. Тиск на ліберальні суверенні держави є мінімальним з огляду на те, що норми з дотримання прав людини інкорпоровані ними до національного законодавства та частіше за все гарантуються конституціями. Тим не менше, колись популярна лінія демаркації між національним режимом і міжнародним по територіальних кордонах уже не є адекватною, оскільки не визнає міжнародне втручання у справи неліберальних держав у сфері дотримання прав людини, а також прагнення сильних суверенних держав екстраполювати внутрішні закони поза своєю територією [7, с. 129]. Очевидним є те, що державний суверенітет є чутливим до зміни історичних реалій та еволюціонує разом з ними.

---

1. Poggi G. *The State: Its Nature, Development, and Prospects*. – Stanford : Stanford University Press, 1990. – 207 p.

2. Хабермас Ю. *Вовлечение другого. Очерки политической Теории*. – Санкт-Петербург : Наука, 2001. – 417 с.

3. Poggi G. *Citizens and the state: retrospect and prospect / States and Citizens*. – University of Cambridge, 2003. – P. 83–112.

4. Philpott D. *Ideas and the Evolution of Sovereignty // State Sovereignty: change and persistence in international relations / ed. by Sohail H. : Pennsylvania State University Press, 1997. – P. 15–49.*

5. Held D. *The Transformation of Political Community: Rethinking Democracy in the Context of Globalization*. In I. Shapiro and C. Hacker-Cordyn (eds), *Democracy's Edges*. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – P. 162–176.

6. Falk R. The Interplay of Westphalian and Charter Conceptions of the International Legal Order. In R. Falk and C. Black (eds), *The Future of the International Legal Order*. – NJ : Princeton University Press, 1969. – P. 4–12.
7. Fox G., New Approaches to the International Human Rights: The Sovereign State Revisited. In Hashmi, S. *State sovereignty: change and persistence in international relations*. – Pennsylvania : The Pennsylvania State University Press, 1997. – P. 105–131.
8. Held D., McGrew A. *The Great Globalization Debate: An Introduction // The Global Transformations Reader / ed. by David Held and Anthony McGrew*. – Oxford : Polity, 2000. – P. 3–27.
9. Gowan P., Panitch L., Shaw M. *The State, Globalisation and the New Imperialism // A Roundtable Discussion*. – 2001. – P. 1–67.
10. Dodds K. *Political geography I: the globalization of world politics // Progress in Human Geography*. – 1998. – Vol. 22. – № 4. – P. 595–606.
11. Joppke C. *Immigration and the Nation-State: the United States, Germany, and Great Britain*. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – 263 p.
12. Walzer M. *Spheres of Justice. Social Research*. – 1990. – Vol. 57. – P. 591–614.
13. Schuck P. *The Transformation of the Immigration Law. Columbia Law Review*, 1984. – Vol. 84. – P. 1–90.
14. Soysal Y. *Limits of Citizenship*. – Chicago : University of Chicago Press, 1994. – P. 25–46.
15. Sassen S. *Losing Control?* – New York : Columbia University Press, 1996. – P. 65–78.
16. Krasner S. *Sovereignty: Organized hypocrisy*. – Princeton : Princeton University Press, 1999. – P. 356.